

Stéphane Courtois (nar. 1947)

Zdroj: Archiv Martina Vadase

O kontinuitě Leninovy a Stalinovy revoluce, francouzských trockistech a přijetí Černé knihy komunismu západní veřejností

JAN CHOLÍNSKÝ A MARTIN VADAS – STÉPHANE COURTOIS¹

Profesor Stéphane Courtois je francouzský historik, jeden z mnoha západních intelektuálů a akademiků,² kteří na základě vlastní životní zkušenosti důsledně přehodnotili svůj mladický fanatický či vášnivý příklon k extrémní politické levi- ci – z komunistického maoisty (let 1968–1971) se stal antikomunistou a zastán- cem právního státu a pluralitní demokracie. Během své akademické kariéry půso- bil mimo jiné ve státním Národním centru pro vědecký výzkum v Paříži [Centre national de la recherche scientifique – CNRS] a v soukromém Katolickém institutu vyšších studií v La Roche-sur-Yon [Institut catholique d'études supérieures – ICES], byl také spoluzakladatelem (1982) a následně redaktorem a vedoucím francouz- ského odborného multidisciplinárního časopisu *Communisme* zaměřeného na kri- tický výzkum dějin komunismu.³ Jako historik se Courtois specializuje na dějiny 20. století a na výzkum fenoménu politického komunismu v rodné Francii, ale i Sovětském svazu a státech, kde se strany opírající se o komunistickou ideolo- gii dostaly k monopolní moci. Je autorem a spoluautorem mnoha knih a textů ve sbornících a časopisech, mezi nimi monografií – *Histoire du Parti communis- te français* (s Marcem Lazarem, Paris 1995, druhé a třetí doplněné vydání 2000 a 2022), *Communisme et totalitarisme* (Perrin, Paris 2009), *Lénine, l'inventeur du totalitarisme* (Perrin, Paris 2024). Nejen v České republice je znám především jako editor a spoluautor (do mezinárodního autorského kolektivu patřil i český historik, bývalý zarputilý komunista a posléze disident a exulant Karel Bartošek) kolektivní historiografické práce *Černá kniha komunismu. Zločiny, teror, represe*. [*Le Livre noir du communisme. Crimes, terreur, répression*] z roku 1997 zabývající se feno- ménem zločinnosti komunistických totalitních režimů ve 20. století. Kniha byla přeložena do více než třiceti jazyků včetně dvousvazkového českého vydání v na- kladatelství Paseka v roce 1999. V bývalých komunisty zotročených státech nebyla *Černá kniha komunismu* – vzhledem k přímé a časově nepřilíživě vzdálené zkušenosti

1 Dosud nepublikovaný rozhovor Martina Vadase a Jana Cholínského se Stéphanem Courtoisem se us- kutečnil v roce 2014 během mezinárodní konference „Legacy of Totalitarianism Today“ uspořádané v Praze mezinárodní organizací Platforma evropské paměti a Ústavem pro studium totalitních režimů. Předcházely mu ještě rozsáhlejší odpovědi Stéphana Courtoise na otázky Jana Cholínského během diskuse v konferenčním panelu „Paměťové instituce – proč a jak dlouho je potřebujeme“, kde Courtois vystoupil se svým referátem. Tyto dvě odpovědi jsou zařazeny na začátku a za nimi následu- je rozhovor vedený poté v kuloárech na základě otázek připravených společně Janem Cholínským a Martinem Vadase, který vedl Martin Vadas ve francouzštině. Ze zvukového záznamu jej přeložila Markéta Mašková.

2 Připomeňme zde alespoň v českém prostředí známé francouzské historiky Alaina Besançona a Françoise Fureta.

3 Viz osobní webové stránky Stéphane Courtois – <https://stephanecourtois.wordpress.com>.

s dlouhodobou totalitní praxí komunistických vlád – zdrojem přílišného překvapení, ale spíše zadostiučinění z odhalení reality na jedné straně a mlčení exponentů komunistické totality na straně druhé.⁴ Na Západě a zvláště ve Francii tomu bylo a je jinak,⁵ o čemž svědčí i následující rozhovor:

Byl jste překvapen tím, co jste zjistili, když jste shromažďovali informace pro *Černou knihu komunismu*?

Ano, byli jsme velice překvapeni informacemi, které přicházely z Moskvy, když jsme začali připravovat *Černou knihu komunismu*. Sovětskou část měl na starosti Nicolas Werth. Pořádali jsme pracovní schůzky, a když dostatečně ve své práci pokročil, začal nám vyprávět o tom, co hodlá do knihy zařadit. Byli jsme opravdu všichni šokováni. Je třeba říci, že všichni autoři, resp. spoluautoři *Černé knihy komunismu*, byli bývalí komunisté nebo trockisté nebo maoisté. Takže to, že můžeme kritizovat Stalina, byla jedna věc, ale to, co Werth vyprávěl o Leninovi, bylo pro nás šokující. Ze začátku jsme mu říkali, Nicolasi, takové věci přece nemůžeš říkat, ale on se rozhněval a říkal, ale tohle je v archivech, to vyjevují archivy. Takže postupně jsme se zkrátka museli smířit s tím, co nám říká, i když jsme z toho byli naprosto konsternováni. Protože jsme šli přesně proti úsilí, které vyvíjel Chruščov, aby oddělil Lenina a Stalina, když rozsekl pouto mezi nimi. Stalina zavrhl a Lenina dal na piedestal – velkého Lenina, velkého demokrata. Připouštím, že ze začátku jsme jako kolektiv spoluautorů byli velice zaskočení, a dokonce že mezi námi došlo k vážnému konfliktu, protože v týmu byl také náš kolega Jean-Louis Margolin, který měl na starosti Asii, tedy Čínu a Kambodžu. Byl to bývalý trockista. Tedy, myslel jsem si, že bývalý, ale on byl trockista pořád. A samozřejmě před trockistou nesmíme říci nic špatného o Leninovi, takže vypukl docela vážný konflikt. Margolin chtěl knihu poslat ke dnu, chtěl zabránit jejímu vydání. Když se mu to nepodařilo, tak když byla *Černá kniha komunismu* vydána, což bylo ve čtvrtek, v deníku *Le Monde*, což je známý francouzský deník, už v sobotu vyšly celé dvě stránky obrovské ostré kritiky této knihy. Ale byla to nakonec docela dobrá reklama. Takže uvnitř našeho autorského týmu to byla opravdu velká bitva a bylo velice těžké strávit to, co nám vyjevily archivy, ale teď už nás snad nepřekvapí vůbec nic.

4 Náhled na komunistickou totalitu a ideologii je vždy individuální a vychází z přijatého hodnotového systému a znalosti realit, nicméně, připustíme-li existenci fenoménu „společenského vědomí“, vývoj po roce 1989 jistě nabádá k zamyšlení nad závěrečnými slovy z doslovu Patrika Ouředníka k českému vydání: „Nejen v morálce, i v myšlení jsme zdegenerovali víc, než jsme si ochotni přiznat; přirozené intelektuální podněty a inspirace, schopnost abstrakce a schopnost analýzy, to vše v nás postupem času zmalátnělo. *Černá kniha [komunismu]* nám může pomoci znovunalezt orientační body, které čtyřicet [dva] let reálného komunismu vyretušovalo z našeho vědomí.“

5 K předmětům rozporování *Černé knihy komunismu* patřily zejména počet udávaných obětí a srovnávání komunismu s nacismem.

Jak na knihu reagovala francouzská veřejnost?

Pokud jde o reakci Francouzů, francouzské veřejnosti, možná víte, že odezva byla velice bouřlivá a dosahovala až do parlamentu. V parlamentu to byl velký skandál. V té době jsme měli levicového premiéra pana Lionela Jospina, což byl také takový maskovaný trockista – no, byl to trockista, který to nechtěl přiznat. V té době v jeho vládě byli dva komunističtí ministři a dva komunističtí sekretáři. Když probíhalo (v parlamentu) dotazování, tak se někdo přímo premiéra na tuto knihu zeptal. Řekl, pane ministerský předsedo, byla vydána tato kniha, která odhaluje tragédie, k nimž za komunismu došlo... A následně byla skutečná trockistická tvář premiéra odhalena. Místo aby řekl, ano, je to něco strašného, všem je nám to hrozně líto, tak vyskočil za řečnický pultík a řekl: „Já jsem hrdý na to, že mám ve své vládě komunistické ministry, komunisté nikdy nevztáhli ruku na občanské svobody.“ To byl neskutečný diskurz, neskutečný projev. Všichni levičáci vyskočili a začali tleskat. Pravicoví politikové opustili sál, gaullisté tam zůstali tak nějak nerozhodně a nevěděli, co mají dělat. Ale pro knihu to bylo něco neskutečného, protože večer v hlavních televizních zprávách byl na všech televizních stanicích titulek „Premiér a Černá kniha komunismu“, „Premiér a Černá kniha komunismu“... Potom jsem premiéru Jospinovi poslal podepsaný výtisk této knihy. Mám od něj pěkný dopis: „Vážený pane, jsem velmi hrdý na to, že tým francouzských historiků vydal tuto význačnou knihu“, to bylo strojopisem. Potom tam ale byly ještě rukou připsány dva řádky, které tam skutečně vepsal premiér osobně a tam stálo: „Od roku 1956, když jsem byl student, jsem pochopil, co je to stalinismus.“ Tedy ne komunismus, ale stalinismus, samozřejmě, to je u trockisty normální, ale toto napsal v roce 1997. Museli jsme počkat až na prezidentské volby v roce 2002, aby premiér Jospin skutečně veřejně přiznal, že byl trockistou.

Problém ve Francii spočívá v tom, že máme všeobecnou ideologii, která je na-prosto ovládána Francouzskou revolucí, to je prostě dogma jak v levicovém, tak v pravicovém táboře. Mnozí si mysleli, že tím, že budeme kritizovat komunismus, že se budou kritizovat zločiny komunismu, tak se obrácíme také proti Francouzské revoluci. To původně nebyl náš záměr, ale ke konci té práce už to byl můj cíl. Uvědomil jsem si, že je potřeba čím dál tím více kritizovat alespoň tu jakobínskou kapitolu Francouzské revoluce, tedy roky 1792–1794, a rozvířili jsme vlastně také debatu o známé genocidě kraje Vendée, kde byli obyvatelé zmasakrováni republikánskou armádou, ten kraj byl zcela zdecimován. Víme, že vyhlazení obyvatel Vendée odsouhlasilo Národní shromáždění v roce 1793 prostřednictvím dvou zákonů. Ty dva zákony nikdy, nikdy nebyly zrušeny, takže třeba zítra ráno může francouzská vláda říct: Ano, tento zákon od roku 1793 stále platí, můžeme zase vtrhnout do Vendée. Na Place de l'Étoile v Paříži jsou uvedena jména generálů, kteří tuto genocidu spáchali. Jméno generála Turreaua je stále uvedeno na Vítězném oblouku v Paříži. To je srovnatelné se situací, která nastala v Kyjevě – když někteří lidé chtěli strhnout

Leninovu sochu, tak se doslechli, že je to úžasné umělecké dílo. A francouzské úřady mají stejné stanovisko: prostě na Vítězném oblouku nelze nic měnit, protože je to národní památka, takže stále tam je jméno generála Turreaua, který zmasakroval 150 000 francouzských obyvatel.

* * *

Jak vlastně vznikl nápad napsat *Černou knihu komunismu*?

Nabídka napsat *Černou knihu komunismu* přišla od nakladatele [nakladatelství Robert Laffont] historika François Fureta, který v roce 1995 vydal úspěšnou knihu *Minulost jedné iluze*. François Furet, tehdy dostal nápad, že by měla vyjít kniha o zločinech komunismu. Tak mi prostě zavolaal a řekl: „Pane Courtoisi, nechtěl byste takovou knihu napsat?“ Byl jsem velmi překvapený, ale nakonec jsem návrh přijal a knihu spolu s dalšími autory napsal.

Jak se to vyvíjelo dál? Rozhodl jste se hned, že se do toho pustíte?

Hned ne, ta nabídka přišla v roce 1995, tedy v době, kdy jsme ještě neměli přesnou představu o kriminálním rozměru komunismu. Samozřejmě jsme věděli, že existovaly gulagy, ale například o Velkém teroru jsme ještě nevěděli nic, protože sovětské archivy v té době ještě nebyly odtajněny. Už v průběhu Velkého teroru někteří američtí historikové tvrdili, že během něj zemřelo několik tisíc lidí. Když byly sovětské archivy odtajněny, pak teprve jsme zjistili, že bylo zavražděno až 700 000 osob. Na základě spolehlivých zdrojů víme, že v gulazích zemřelo 700 000 osob. Samozřejmě jsme si mysleli, že za to může Stalin. Ale byl to Lenin, kdo všechno vymyslel. Byl to Lenin, kdo dal rozkaz k vyhlazování a dalším věcem. Pokaždé, když Nicolas Werth přišel s novými dokumenty z Moskvy, se nám zdálo, že tohle přece není možné. Ono to ale bohužel tak bylo.

Jak jste si vybíral spolupracovníky?

Spolupracovníci byli vybráni hned na začátku. Nakladatel mi navrhl, abych knihu napsal sám. To se nedalo, protože se musela zpracovat rozsáhlá témata jako Čína, Kambodža či Rusko. Proto jsem oslovil svého přítele Jeana-Louise Panného, který je uznávaným znalcem a odborníkem na komunistické dějiny, protože byl dlouhá léta tajemníkem Borise Souvarina. Boris Souvarine byl jedním ze zakladatelů Francouzské komunistické strany v roce 1920 a zastupoval také Francouzskou komunistickou stranu v Moskvě. Znal se velmi dobře s Leninem a Trockým. V roce 1924 Francouzskou komunistickou stranu opustil. Ale byl ruského původu a mluvil rusky a celkově to byl velmi inteligentní člověk. Prostě intelektuál na vysoké úrovni. Byl

to on, kdo v roce 1935 vydal první velkou Stalinovu biografii ve francouzštině. Tato biografie, kterou čtou i dnešní čtenáři, je velmi kvalitní. A Jean-Louis Panné se samozřejmě jako Souvarinův tajemník dozvěděl a naučil spoustu věcí. I pro část o Sovětském svazu jsme potřebovali skutečného odborníka. Rozhodl jsem se proto oslovit svého známého Nicolase Wertha. Pro zpracování části o východní Evropě jsem si vybral Karla Bartoška. Co se týče Asie, Číny a Kambodže, obrátil jsem se na velkého odborníka, Jeana-Luca de Ménaca. Jean-Luc de Ménac nabídku přijal, ale já hlupák jsem mu nedal hned podepsat smlouvu a on byl za pár týdnů jmenován do velmi vysoké funkce. Pak mi říkal, jaká je to katastrofa, že na knize nemůže pracovat. Odkázal mě tehdy na Jeana-Louise Margolina, trockistu, kterého jsem také znal, protože jeho články už jsem v minulosti publikoval. A to je celé. De Ménac dnes velmi lituje, že na *Černé knize komunismu* nepracoval, protože by vydělal velké peníze (smích).

Jaké bylo přijetí vaší knihy na Západě a jaké reakce následovaly po jejím vydání?

Na Západě jsem zažil několik opravdu zvláštních situací. Nejbouřlivější reakce na knihu přišly z Francie.

Co přesně myslíte „bouřlivými reakcemi“?

Bouřlivé to bylo v tom smyslu, že kniha vyvolala obrovský skandál a velmi prudké protesty. Nejvíce se ozývali komunisté, celá krajní levice, ale i socialisté a gaullisté. Pro gaullisty bylo nepřijatelné, aby se o Rusku říkaly takové věci. V médiích a tisku probíhaly nesmírně intenzivní debaty. Například v televizi v pořadu s Pierrem Martineauem, ale i v diskusích s generálním tajemníkem Francouzské komunistické strany. Bylo to velmi napjaté období, zvlášť poté, co deník *Le Monde* knihu ostře kritizoval hned po jejím vydání a pak každý den přinášel další útočné články. Tato mediální bitva trvala déle než měsíc.

Byla některá média na vaší straně?

Ano, některá byla na naší straně. Média byla rozdělena. Například levicové deníky *Le Nouvel Observateur* a *Libération* knihu podpořily, stejně jako *Le Figaro* a *L'Express*. Samozřejmě nesmím zapomenout na *l'Humanité*. Podpora byla opravdu velká.

Dostal jste nějaké osobní dopisy?

Ano, dokonce jsem dostal dopis od kolegů z práce, kteří mě žádali, abych odstoupil, protože podle nich dělám ostudu Národnímu centru pro vědecký výzkum (CNRS). Bylo to neuvěřitelné. Typicky sovětské.

Co byste mohl říci o reakcích z dalších západních zemí?

V Německu byly reakce velmi zajímavé. Absolvoval jsem osmidenní turné po celé zemi, během kterého jsem navštívil velká města jako Hamburk, Berlín, Mnichov, Drážďany. Byl to týden plný velkých kontrastů. V bývalé NDR, v Drážďanech, jsme měli konferenci, která trvala čtyři hodiny bez přestávky a účastnilo se jí více než šest set osob. Diskuse probíhala klidně a otázky byly věcné. Naopak v Berlíně byla situace úplně odlišná. Akce se konala v jednom z největších berlínských sálů a bylo úplně plno. Mezi hosty byli šéfredaktoři největších deníků a zástupci všech televizních kanálů. Nicméně diskusi znemožnila krajní levice, která hlasitě protestovala, pískala a vyrušovala. Německá policie vždy zasáhla, když někdo začal pískat. Byl tam i jeden člověk s píšťalkou a tomu nakázali opustit sál. Přesto to byl obrovský boj, protože pískot znovu vypukl. Po skončení mě vyprovodili z budovy policejní bodyguardi. To, že se debata nedala vést, byl velký skandál. Nicméně kniha díky tomu získala velkou publicitu.

Zaznamenal jste také reakce od historiků z východní Evropy?

Ano, samozřejmě, protože *Černá kniha komunismu* vyšla prakticky ve všech zemích východní Evropy a já jsem její vydání pokaždé osobně doprovázel a při té příležitosti jsem se setkával s mnoha historiky. Například ve Slovinsku jsem byl pozván Historickým ústavem v Lublani. Po mém příjezdu tam byli přítomni všichni pracovníci ústavu včetně ředitelky, která se netvářila přívětivě. Měl jsem krátkou prezentaci, během které se nikdo nepohnul a po ní nikdo nepromluvil. Byl jsem pozván, protože se tomu nemohli vyhnout a zároveň absolutně odmítli diskutovat. Byl to velmi zvláštní zážitek. Po vydání knihy jsem se potkával s mnoha historiky z Východu a například v Polsku, poté co tam *Černá kniha komunismu* vyšla, následovaly všude velké diskuse a konaly se obrovské konference. Bylo to fascinující. *Černá kniha komunismu* na Východě v mnohém odblokovala situaci, protože najednou se kriminální stránka komunismu stala ústředním tématem.

Zapojili se do toho také nějací politikové z Východu?

Ano, například v Estonsku napsal předmluvu k *Černé knize komunismu* prezident republiky Lennart Meri a jednu z kapitol o zločinech komunismu v Estonsku napsal premiér Mart Laar, který je historikem. Kniha byla představena na oficiální akci za přítomnosti prezidenta republiky. Byla to velká událost. Jinde to tak formální nebylo. Reakce byly různorodé.

A jak to probíhalo v České republice?

U vás kniha měla také velký ohlas. Byla představena v jednom knihkupectví. Bylo to takové malé knihkupectví v centru města, do jehož výlohy majitel vystavil výtisky *Černé knihy komunismu* a vedle nich dal portréty Stalina, Gottwalda a k tomu obrovskou prasečí hlavu. Přímo uprostřed výlohy byla obrovská prasečí hlava a lidé se na to chodili dívat.

A co zdejší politikové?

Nevzpomínám si na to, že by se nějak zapojili. Je pravda, že [jeden ze spoluautorů] Karel Bartošek se přátelil s Václavem Havlem, takže se debata vedla v divadle. V takovém malém divadle a bylo to tam hodně živé. V Maďarsku byly diskuse také velmi bouřlivé. Bylo opravdu fascinující pozorovat, co všechno se rozpoutalo po vydání *Černé knihy komunismu* v jednotlivých zemích. Bylo to, jako bychom otevřeli stavidla. Všechna ta slova se prostě vyhnula ven.

Jak vzpomínáte na pád komunismu v roce 1989? Očekával jste něco takového jako zkušený historik?

Ne, vůbec jsem to nečekal. Tehdejší odborná veřejnost totiž byla rozdělena na dva tábory. První byl tábor, který říkal: Sovětský svaz není žádný problém, Sovětský svaz se zreformuje, všechno se to zreformuje... Gorbačov, Gorbačov, Gorbačov. A zástupci druhého tábora, ve kterém byli například Annick Riol nebo Alain Besançon, tvrdili, že se vůbec nic nezmění, protože ten systém se reformovat nedá. Je to totalitní systém, který je nereformovatelný. V takové jsme tedy byli situaci a samozřejmě jsme si mysleli, že pokud by reformátoři na Východě zašli příliš daleko, došlo by k násilné reakci jako v Československu v roce 1968 nebo jako v Maďarsku v roce 1956. Zase by přijely tanky. Ale ani na vteřinu nás nenapadlo, že by se režim mohl zhroutit takto nenásilně. Tisíce Berlínčanů se šly podívat, jestli se přes zeď dostanou, a strážci hranice vůbec nevěděli, co mají dělat. Tak se ti lidé prostě dostali na druhou stranu a hotovo. Ale vzpomeňte si, že ten večer, kdy padla Berlínská zeď, byl Helmut Kohl na oficiální návštěvě Polska. Zrovna byl na velkém oficiální banketu, když za ním přišel jeho osobní poradce a řekl: „Zeď se právě hroutí.“ A Helmut Kohl ho poslal pryč a řekl mu, ať nevykládá nesmysly.

Jak jste reagoval vy? Kdy jste zjistil, že je to konec?

Bylo to jako sledovat dějiny v přímém přenosu. Jakmile první Němci začali přecházet na Západ, objevilo se to v televizi. Vysílali to samozřejmě na všech francouzských televizních kanálech. Také jsme si volali s přáteli ze všech možných koutů

světa. Bylo to neskutečné. Vzpomínám si, že mi Mstislav Rostropovič vyprávěl, jak ho v noci vzbudil telefonát od kamaráda, který mu volal a říkal: „Zeď se hroutí, zeď se hroutí! Zapni si televizi, koukni se na to.“ A Rostropovič, když se to dozvěděl, vzal svoje violoncello a hned ráno šel k Berlínské zdi a tam na ně hrál. Bylo to neuvěřitelné. To si nikdo neuměl a nemohl ani představit.

Jak jako historik po 25 letech hodnotíte zpracování dějin komunismu?

Ve zpracování dějin komunismu byl naštěstí udělán velký pokrok. Platí to pro všechny země, dokonce i pro Čínu, Vietnam a Kambodžu. Neměli bychom zapomínat, že například v Kambodži proběhl soudní proces za zločiny proti lidskosti se členy vlády, Rudými Khmery. To byl obrovský pokrok. Ale je třeba říct, že v roce 1989 jsme byli naivní, mysleli jsme si, že demokracie nastane jen tak lusknutím prstů. Ale ono nestačí mít parlament a tak. To ještě neznamená demokracii. Demokracie je masová kultura. To znamená, že veškeré obyvatelstvo musí přijmout demokratické hodnoty za své. Jenže v té době obyvatelstvo mělo hodnoty totalitní, to byl ten hlavní problém. Bylo třeba dekomunizovat myšlení lidí a to trvá velmi dlouhou dobu. A zvláště když existují lidé, kteří dekomunizováni vůbec být nechtějí. No a navíc se samozřejmě komunistům na mnoha místech podařilo v té či oné podobě udržet se u moci.

Byl to Lenin, kdo řekl, že je třeba změnit člověka. To je sovětská koncepce.

Ano, ano, vždyť se také hodně změnil. Existovalo slovo sovětský. Nový [sovětský] člověk byl velkým projektem komunistů. Měli za cíl vytvořit „nového člověka“, což byl mimochodem také oficiální projekt Mussoliniho a Hitlera. Problém je však v tom, že lidská povaha je silnější než „nový člověk“. To je ten problém.

Našel jste někoho, kdo se zabýval sovětskou okupací východní Evropy po válce? Jak se to stalo, že Sověti obsadili polovinu Evropy?

Ano, toto je tak trochu tragédie. Byla to čistě vojenská záležitost. A Stalin to velmi dobře pochopil. Takže když viděl, jak se Spojenci vylodili v Normandii, urychlil vojenské operace na Východě, aby se co nejrychleji dostal na Západ. A to co nejdál na Západ. V archivech jsme našli dokument o setkání Stalina s Mauricem Thorezem, vůdcem Francouzské komunistické strany, v listopadu 1947 v Kremlu. Je to něco mimořádného. Thorez tam říká Stalinovi: „Ach, soudruhu Staline, kdybyste přijel do Paříže v roce 1945, kdybyste přijel až do Paříže, všechno by bylo jinak.“ A Stalin odpovídá: „Ano, všechno je to kvůli tomu parchantovi Churchillovi, který se vylodil v Normandii.“ Stalinův záměr každopádně byl dojít až k Paříži. To je úplně jasné. A máme zdroje, které to dokazují. Dokonce sovětsští diplomaté už v roce 1943

připravovali komunistický převrat ve Francii. Na tomto scénáři pracovali. Kdyby Rudá armáda dorazila dostatečně daleko, kdyby například došla až na Rýn, určitě bychom měli ve Francii velmi silný pokus o převrat.

Z francouzštiny přeložila Markéta Mašková.